

1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi

Arş. Gör. Ersin YAVUZ
Pamukkale Üniversitesi İİBF
Maliye Bölümü
ersiny@pau.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ÖZGÜL
Pamukkale Üniversitesi İİBF
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/Hukuk Bilimleri
mozgul@pau.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1982 yılından sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partilerin kapatılma nedenlerini militan demokrasi anlayışı ve demokratikleşme açılarından analiz ederek, bu kapsamda çözüm önerileri sunmaktır. Çalışmada, siyasi parti ve demokrasi kavramları, militan demokrasi anlayışı ve gelişimi, Türkiye'de siyasi partiler ile ilgili hukuki düzenlemeler ve 1982 yılından sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partiler incelenerek, Türkiye'de siyasi partilerin kapatılma rejimi demokratikleşme açısından değerlendirilmektedir. İncelenen kapatma kararlarının sonucunda, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlarda devlet-merkezli ideolojiyi katı bir şekilde yansıttığı, yorumlanmaya muhtaç yasalar nedeniyle içtihat sorunlarının olduğu, siyasi parti davalarında kısıtlı yaptırım uygulanabilmesi, kapatılma kararlarının toplumsal düzeyde kalıcı bir etki göstermediği gibi sorunlar gözlemlenmektedir. Türkiye'nin ileri demokrasi yolundaki önemli engellerinden biri olan siyasi partilerin kapatılması sorunu ancak tüm paydaşların katıldığı, siyasi partilere güven duyan ve kapatılmanın en son çare olarak uygulandığı yeni bir siyasi partiler kanunun hazırlanması ile aşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Parti Kapatılması, Anayasa Mahkemesi, Militan Demokrasi

Aftermath 1982 Investigations of Abolitions of Political Parties Constituonal Court Verdicted in Terms of Democratization

Abstract

The aim of this study is to propose solutions within context of militant democracy understanding and democratization towards political parties closed by the Constitutional Court since 1982. In this context in the study closure of political parties are evaluated in Turkey in terms of democratization investigating the political party and democracy concepts, militant democracy understanding and development, legal regulations of Turkey political parties and the political parties closed by Constitutional Court since 1982. As a result of examined closure decisions it has been observed that Constitutional Court reflects state-oriented ideology in a rigid way, due to acts which necessitate comment there is mentality of judges and jurisprudence problems, there is applied restricted sanctions in political party trials

and closure decisions can't create permanent effect on a societal basis. Turkey's one of the major obstacles in the path of future democracy, closure of political parties, can just be tackled with preparation of a new political parties act attended by all stakeholders, relying on political parties and applying to closure as a last resort.

Keywords: The Closure of Political Parties, The Constitutional Court, The Militant Democracy

JEL Classification Codes: K10, P26, P48

Giriş

Demokrasi, dünyada birçok ülkede uygulanmaya başlamasının yanı sıra, son yüzyılda ivmesini artırarak yayılmaya devam etmektedir. 2010 yılında başlayan ve birçok ülkeye sıçrayan Arap Baharı, son yıllarda demokrasi arayışlarının en somut örneğidir. İnsanların fikirlerini özgürce beyan edebilecekleri, tercihlerini devlet yönetimine yansıtabilecekleri, kendilerini devlet ve yönetenlerin karşısında güvende hissedebilecekleri, eğitim, adalet, savunma ve yerel hizmetlerden her vatandaşın eşit şartlarda yararlanabileceği, işbirliği ve yardımlaşma anlamında özgürce sendikalaşabileceği yönetim biçiminin literatürdeki adı, iyi işleyen bir demokrasidir. İyi işleyen demokrasi yukarıda sayılan özgürlükler ve sürdürülebilirlikleri açısından kilit rol oynamaktadır. Nitekim bugün dünyada demokrasi ile yönetilen ülkelerin çoğunda, demokrasiyle bağdaşmayan birçok politika uygulanabilmektedir. Demokrasi çağımız itibariyle en iyi yönetim biçimi olarak kabul edilmesine rağmen istismar edilmeye çok açık bir yapısı vardır. Çeşitli parti veya hiziplerin demokrasiyi istismar edip kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, anayasa ve kanunların ne derece uygulandığıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla anayasa ve kanunların temel fonksiyonlarından biri, demokrasinin etkin işleyişini sağlamak ve kimsenin demokrasi sınırlarını aşmasına izin vermemektir.

Siyasi partiler ise demokrasi rejimlerinin en iyi şekilde işleyebilmesi için mihenk taşı mahiyetindedir. Siyasi partiler, toplum içinde farklı düşünenlerin, farklı inananların, farklı tercihleri olanların, farklı yaşam biçimi olanların, farklı değerleri olanların kısacası farklı olanların demokratik kurallar çerçevesinde kendilerini ifade edebilecekleri en önemli kurumlardan birisidir. Kendi düşünce, ideoloji ve inançlarını yönetime yansıtmayı amaçlayan insanlar siyasi parti kurarak bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Yapılacak adil seçimlerde yeterli oyu alarak iktidar olmak siyasi partiler için birinci hedeftir. Kendi kabullerini halka kabul ettirmek ile iktidar olmak arasında çok güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Bu bağlamda siyasi partilerin propagandaları, parti programları, ilkeleri ve faaliyetleri, demokratik ve halkta karşılığı olmalıdır.

Demokrasi tarihi içerisinde, kendi çıkarlarını maksimize etme çabası güden politikacılar ve ideolojileri doğrultusunda tüm rejimi demokrasiye aykırı şekilde mobilize etmeye yani yönlendirmeye çalışan birçok siyasi parti görülmüştür. Demokrasinin bu tarz istismarlara karşı kendini savunması,

literatürde militan demokrasi anlayışı şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat militan demokrasi anlayışı zaman zaman aşırıcı partileri sınırlandırma amacından saparak devlet-merkezli ideolojilerin savunucusu konumuna gelmiştir.

Demokrasi ve siyasi partiler arasındaki olumlu etkileşim İkinci Dünya Savaşı sırasında bozulmuştur. Faşizm, Nazizm ve Komünizm gibi ideolojileri benimseyen ve demokrasiyle bağdaşmayan politikalar uygulayan siyasi partiler, demokrasi açısından çok kötü sınav vermiş ve demokrasinin de istismar edilebileceğini göstermişlerdir. Bu dönemden sonra demokrasinin de kendisini savunması gerektiği düşüncesi başlamış ama bu savunmanın sınırları ve ölçüsü bazen aşılmıştır. Bu kapsamda, bazı ülkelerde demokrasiyi koruma amacı altında siyasi partilere çok ciddi ve demokrasiyle bağdaşmayan sınırlandırmaların getirildiği görülmektedir.

Militan demokrasi anlayışının en katı uygulandığı ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze (1923-2015) onlarca kapatma davasının açılması ve bunlar içinde 62 siyasi partinin çeşitli nedenlerle kapatılması Türkiye’de militan demokrasi anlayışının ne boyutta olduğunu göstermektedir. Adil seçimlerin yaşandığı 1950 yılında çok partili düzene geçen Türkiye’de, darbeler ile Askeri Mahkemelerin ve Anayasa Mahkemesi’nin kapattıkları siyasi partilerin sayısı küçümsenmeyecek kadar fazladır. Çok partili düzen tecrübesi çok uzun yıllara dayanmayan Türkiye’nin bu kadar kısa sürede kapattığı partilerin bir yığın oluşturması, Türkiye’nin hem yurt içinde hem de yurt dışında çok sert eleştirilere konu olmasına neden olmuştur. Nitekim, kapatılan partilerin birçoğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuş ve bu davaların büyük çoğunluğunda Türkiye mahkum edilmiştir.

Çalışmanın konusu, 1982 yılından sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partilerin demokratikleşme bağlamında analiz edilmesidir. Ayrıca anayasada ve siyasi partiler kanununda yer alan siyasi partiler ile ilgili yasaklar ve müeyyideler demokratikleşme yönünden incelenmiştir. Anayasa Mahkemesi 1982 yılından günümüze birçok siyasi partiyi kapatmıştır. Kapatılan siyasi parti sayısının, diğer ülkeler ile kıyaslandığında çok yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, siyasi parti sorunsalının Türkiye demokrasisi açısından öncelikli olarak çözülmesi gereken konulardan biri olduğu görülmektedir.

1. Siyasi Parti Kavramı, Fonksiyonları ve Amacı

Siyasi parti, merkezi yönetim (devlet) ile halk (sivil toplum) arasında bir bağlantı niteliğinde, bazı yönlerden özel hukuka bazı yönlerden de kamu hukuku tüzel kişilerine benzeyen kendine özgü (*sui generis*) kuruluşlardır. Kamu kuruluşu olmamalarına rağmen yarı-kamusal nitelik taşımaktadır (Özbudun, 2000: 97). Siyasi partiler dar anlamda; siyasi alandaki farklı sosyo-ekonomik güçlerin amaç ve çıkarlarını temsil eden formel örgütlerdir (Marshall, 1999: 664). Geniş anlamda ise, “belli bir yapıya sahip bir insan

topluluğu” şeklinde tanımlanmaktadır (Duverger, 1995: 8). Siyasi parti kavramı, günümüze kadar çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Teziç’e göre, “*Bir toplumda, ortak ideolojilere sahip insanların örgütlenmesiyle meydana gelen siyasi partiler, ortak düşüncedeki insanların iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüttür.*” (Teziç, 1976: 6). Demirel’e göre, “*Siyasi partiler, seçimlerde halkın oylarını alarak iktidara gelme amacıyla örgütlenmiş, genellikle belli bir ideolojik uyum gösteren örgütlerdir.*” (Demirel, 2013: 181). Tunaya ise siyasi partiyi, “*Muayyen bir program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesiyle kurmuş oldukları bir cemiyettir.*” şeklinde tanımlamaktadır. (Tunaya, 1995: 3). Hukukumuzda, 13 Temmuz 1965 tarihli ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun birinci maddesine göre, “*Siyasi partiler, toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahalli idareler yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve programı açık olan kuruluşlardır.*” (Kuzu, 1987: 148). 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 3’üncü maddesinde siyasi partiler, “*Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Siyasi partiler, çağımızda demokratik rejimlerin en önemli unsurlarıdır. Çünkü siyasi partilerin olmadığı bir demokratik rejim düşünülemez. Eğer bir ülkenin siyasi rejiminin değerlendirilmesi gerekiyorsa, o ülkenin partilerinin incelenmesi gerekmektedir (Teziç, 2007: 311-312). Siyasi partinin demokrasilerdeki önemi Burhan Kuzu şu cümleyle açıklamıştır: “*Partisiz demokrasi, yumurtasız omlet gibidir*” (Kuzu, 1987: 152). Daver, siyasi partilerin önemini şöyle sıralamaktadır: Siyasal katılmayı ve seçimlerde halkı mobilize etmeye çalışarak toplumsal onayın daha belirgin ortaya çıkmasını sağlamak; kamuoyu oluşturmak ve kamuoyunu aydınlatmak; halkın siyasal terbiyesi ve eğitimine önemli katkıda bulunmak (Daver, 1985: 97).

Demokratik rejimlerde, seçimlerde çoğunluğu elde eden siyasi parti “hükümet etme” fonksiyonunu yerine getirirken, azınlıkta kalan partiler ise muhalefet etme (iktidarın kullanılmasını denetlemek) fonksiyonunu yerine getirir. Muhalefet partilerinin de demokrasi açısından önemi büyüktür. Hem alınacak siyasi kararları alternatif çözüm yolları üreterek etkilemek hem de iktidarı denetleme görevini yerine getirirken temel hak ve özgürlükleri kollama bakımından oynadıkları rol demokrasilerde muhalefet partilerinin önemini göstermektedir (Öztekin, 2007: 75). Bunlara ek olarak, siyasi partilerin halkın bilinçlenmesi, kamuoyunun oluşturulması, halkın istek ve

beklentilerinin karar alma mercilerine aracılık etmesi gibi işlevleri de mevcuttur (Erdoğan, 2001a: 59).

Siyasi partilerin odak noktasını, siyasi iktidarı ele geçirmek hedefi oluşturmaktadır. Partinin amacı, devlet iktidarının işleyişi, kullanılışı, kamu ve hükümet işlerinin sevk ve idaresi üzerinde etki yapmak ve nihayet hükümetin yerine geçmektir. Dolayısıyla iktidarı ele geçirme amacıyla siyasi parti dışında bir örgüt düşünülemez (Tunaya, 1995: 3). Daver'e göre, siyasal partilerin asıl amacı, kendi görüşlerini devlet yönetiminde uygulamaya çalışmasıdır (Daver, 1985: 96).

2. Demokrasinin Tanımı ve Tarihi Gelişimi

Demokrasi kavramını açıklamak veya tanımlamak oldukça güçtür. Farklı toplumsal, ahlaki ve siyasi değerleri barındırabildiği için, temel bir demokrasi tanımı üzerinde uzlaşı sağlanamamıştır. Dillerde bazı kelimelerin anlamı çok zengin olmasının yanı sıra birçok anlam barındırabilme özelliğine sahiptir. Demokrasi kelimesi de bunlardan biridir (Başgil, 2006: 23). Demokrasi kelimesinin kökeni incelendiğinde, Yunanca'da "demos"un halk, "kratos"un ise egemenlik anlamına geldiği görülmektedir. Demokrasi kelimesi Türkçe'ye, Fransızca "démocratie" kelimesinde türeyerek geçmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre demokrasi, "Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi" şeklinde tanımlanmaktadır. Sezen'e göre demokrasi, "*Halkın, halkla birlikte, halk için, hukuka uygun olarak kendi kendisini yönetmesidir.*" (Sezen, 2000: 37). Demokrasi kelimesini MÖ beşinci yy'da ilk kez Herodot kullanmıştır. Demokrasiyle ilgili en popüler tanımı ise Abraham Lincoln yapmıştır. Lincoln'e göre demokrasi, "halkın halk tarafından, halk için yönetimi"dir.

Demokrasi kavramının geçmişi yaklaşık ikibinbeşyüz yıla dayanmaktadır. Bu kadar eski bir kavram olmasına rağmen tarih sürecinde inişli-çıkışlı bir yapı izlemiştir. İlk çağda Eski Yunan döneminde Atina şehir devletinde kısmen uygulanan demokrasi, Ortaçağ'da etkisini yitirdi ve Yeniçağ'da tekrar canlanarak yaygınlaşmaya başladı (Erdoğan, 2011: 103). Huntington ise demokrasiyi üç dalgaya ayırmıştır: 1820'ler-1926 ilk demokrasi dalgası (29 demokrasi ülkesi); 1926-1970'lerin ortaları ikinci demokrasi dalgası (30 demokrasi ülkesi); 1970'lerin ortalarından günümüze üçüncü demokrasi dalgası (birçok ülkede demokrasinin yaygınlık kazandığı dönem). Fakat demokrasi kırılğan bir yapıda olması nedeniyle geleceğe ilişkin tahminde bulunmak zordur (Erdoğan, 2011: 103-104).

2.1. Militan Demokrasi Anlayışı

Militan demokrasi anlayışı, "*Faşizm, nasyonel sosyalizm, komünizm ve benzeri özgürlükçü demokratik düzeni açıkça tehdit eden ve ortadan kaldırmayı amaçlayan totaliter akımlar karşısında, kendi demokratik değerlerini korumak amacıyla bu tür yıkıcı akımları savunan bireylerin ve grupların ifade ve örgütlenme özelliklerini kısıtlayan ve bunlara karşı*

hukuksal, siyasal ve toplumsal alanda aktif bir tutum içerisine giren, klasik (liberal) demokrasinin 1930'lardan sonra siyasal ve toplumsal koşulların ortaya çıkardığı farklı bir yorumdur” (Hakyemez, 2001: 33-34).

Siyasi partilerin liberal devlet anlayışının önemli bir parçası olduğu dönemde, siyasi partilerin kendi bünyeleri içinde demokrasiye herhangi bir zarar verebileceği düşünülmediği için siyasi partilerle ilgili yasaklamalar hiç gündeme gelmemiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Faşizm ve Nazizm deneyimleri siyasi partilerin nasıl anti-demokratik olabileceğini tüm dünyaya göstermiştir. Almanya’da, İtalya’da ve Rusya’da iktidarı ele alan Nasyonel Sosyalist, Sosyalist Komünist Partiler ve Faşist güçler, kendi vatandaşlarına çok zalim bir rejim yaşatarak hür demokrasiyi savunan kesimleri dehşete düşürmüştür. Sonraki süreçte komünist-sosyalist ayrımı ve soğuk savaş gibi faktörler nedeniyle, dünyada hür demokrasinin aksine belli ideolojilere hizmet eden anti-demokratik partiler sahne almaya başladı (Küçük, 2005: 117-118). Siyasi iktidarı ele alma mücadeleleri artık siyasi partilerle yapılmaya başlanmıştı. Bu partiler karşısında birçok ülkede, siyasi partilerle ilgili hukuki sınırlandırmalar ve yasaklar getirilmeye başlandı. Bu tecrübelerin ardından dünyada Klasik (liberal) demokrasi anlayışı “hürriyet düşmanlarına hürriyet tanınmaz” anlayışı ile militan demokrasi anlayışına evrilmeye başlamıştır. Burada en önemli sorun ise, bu siyasi parti sınırlandırmalarının ve yasaklarının ne ölçüde gerçekleşeceğidir. Nitekim hürriyet ve yasakların olduğu terazinin dengesi çoğu zaman bozulabilmektedir (Küçük, 2005: 117-118).

Militan demokrasi anlayışının asıl amacı demokrasiye karşı yıkıcı eylemleri engellemektir. Fakat iktidarda olanlar siyasal gücü ellerinde bulundurdukları için, kendilerine muhalefet edenleri “yıkıcı” olarak niteleyebilir. Demokrasiyi koruma görüntüsü altında kendi ideolojisinde olmayan muhalefeti demokrasi düşmanı ilan etme olgusu, militan demokrasi anlayışının istismar edilmesini ortaya çıkarmıştır. Militan demokrasi anlayışının bir diğer önemli noktası ise, demokrasiyi korumak amacıyla özgürlüklerin ne derecede veya hangi boyutta sınırlandırılacağıdır. Nitekim düşünce özgürlüğüne “yıkıcı” kelimesiyle yaftalanarak müdahale edilmesi, en önemli problemdir. Bu noktada militan demokrasi anlayışı, iktidarların ideolojilerini muhafaza etme aracına dönüşebilmektedir. Bu anlayış, demokraside her düşüncenin yasal sınırlar içinde özgürce açıklanabilmesi yani çoğulcu bir demokrasi ilkesiyle çelişmektedir. Düşünce ve örgütlenmeyi kısıtlayan bu anlayış, muhalif bireyleri yasal zeminden uzaklaştırarak, hukuk-dışı şiddet eylemlerine yaklaştırmaktadır. Sonuç olarak, militan demokrasi yaklaşımı, iktidarda gücü elinde bulunduranların siyasal ve hukuki araçları kullanarak, muhalefet edenlere aşırı karşı sınırlandırma ve yasaklar getirme zeminini hazırlamıştır (Hakyemez, 2001: 74-78).

3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuki Altyapısı

İlk defa 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçen Türkiye’de, siyasi partilerin anayasal güvenceye kavuşması ve tüzel kişilik kazanması ilk olarak 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Türkiye, ilk siyasi partiler yasasına ise 1961 Anayasası’na bağlı olarak 13 Temmuz 1965 tarih **648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu** ile kavuşmuştur (16 Temmuz 1965 tarih ve 12050 sayılı Resmi Gazete). 1980 Askeri Müdahalesinin ardından 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun yerini, 22 Nisan 1983 tarihinde kabul edilen, 24 Nisan 1983 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan ve halen günümüzde geçerli olan **2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu** almaktadır.

3.1. Siyasi Partilerin Tüzel Kişilik Kazanması

1960 Anayasasının 56/2’nci maddesi, siyasi partilerin önceden izin almadan, serbest bir şekilde kurulabileceğini düzenlemiştir (Tikveş, 1969: 135). 1982 Anayasasının 68/3’üncü maddesinde ise, “*Siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler*” ifadesi ile 1961 Anayasasına kıyasla siyasi partiler üzerinde daha sınırlamacı bir yapıya işaret etmektedir. Ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 3’üncü maddesinde siyasi partiler tanımlanırken, “*.....ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar*” ifadesi mevcuttur.

3.2. Siyasi Partilerin Tüzel Kişiliğinin Sona Ermesi

Ülkemizde, siyasi partilerin tüzel kişiliklerinin sona ermesi dört şekilde gerçekleşmektedir: Siyasi partinin kapanması, siyasi partinin başka bir parti ile birleşmesi, siyasi partinin kendiliğinden dağılması ve siyasi partinin kapatılmasıdır.¹

¹ **Siyasi Partilerin Kapatılması Konusunda Siyasi Partiler Kanununda ve Anayasada Gerçekleştirilen Değişiklikler:** 2820 sayılı SPK, demokrasi ve siyasi parti özgürlüğü ile bağdaşmayan, yasakçı, müdahaleci, güvensizliği yansıtan ve toplumun siyasete katılımını teşvik etmek yerine sınırlandıran bir yapıya sahip olması nedeni ile birçok kez değişikliğe uğramıştır (Kapani, 2007: 175-181). Bu kapsamdaki değişiklikler şu şekildedir: **Anayasada 23 Temmuz 1995 yılında 4121 sayılı kanunla** yapılan değişiklikler incelendiğinde, daha önce dağılmış olan siyasi partilerin amaçlarına ilişkin yasakların 68’inci maddenin 4’üncü fıkrasında bir araya toplandığı ve soyut yani belirsiz olan yasaklara getirilecek yaptırımların ise 69’uncu maddenin 5’inci ve 6’ncı fıkralarında yer aldığı görülmektedir. Yine 69’uncu maddede yer alan, siyasi partilerin tüzük ve programlarının Anayasanın 68’inci maddesinin 4’üncü fıkrasına aykırı olmasından dolayı kapatılması ile partilerin eylemlerinin aynı fıkraya aykırı olmasından dolayı yani odak haline gelmesi şartından (m. 68/6 – SPK Değişikliği: 26.03.2002 – 4748/18. md) kapatılmaları farklı hükümlere bağlanarak aralarında daha önce olmayan bir ayırım yapılmıştır. Siyasi parti kapatma davalarında, kapatılması istenilen siyasi parti genel başkanı veya vekilinin, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’ndan sonra Anayasa Mahkemesi’nde dinlenmesi esası getirilmiştir (madde 149/4) (Gözler, 2013: 162-168). **2001 yılında yapılan değişiklikte**, parti kapatmalarının önüne geçmek amacıyla yaptırım olarak “kapatma”nın yanı sıra “devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma” hükmü getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi siyasi partiyi devlet yardımından mahrum bırakma kararını üye tam sayısının salt çoğunluğu ile verebiliyordu (SPK Değişikliği: 3.11.2001 tarihi 4709 sayılı kanun-Anayasa Değişikliği: 26.03.2002-4748/4). 12 Eylül 2010 tarihinde halkoylamasıyla kabul edilen Anayasa Değişikliği ile, “Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, devlet yardımından mahrum bırakma kararını, ancak toplantıya katılan üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla verebilir” hükmü getirilmiştir. Ayrıca daha önce bir partinin devlet yardımından faydalanabilmesi için alması gereken en az %7 olan oy oranı, 2014 yılında yapılan değişiklikte %3’e düşürülmüştür (Ek fıkra: 7/8/1988 - 3470/1 md.; Değişik beşinci fıkra: 2/3/2014

- **Siyasi Partinin Kapanması:** Siyasi partilerin kapanması SPK'nun 109'uncu maddesinde düzenlenmektedir. Maddeye göre, *"Bir siyasi partinin kapanmasına ancak büyük kongrece karar verilebilir. Bu karar gizli oyla alınır; karar yeter sayısı, parti tüzüğünde belirtilen toplanma yeter sayısının salt çoğunluğudur."* Yine aynı maddede siyasi partinin tüzel kişiliğinin, büyük kongrenin kapanma kararını aldığı tarihte sona ereceği belirtilmektedir.
- **Siyasi Partinin Başka Bir Partiyle Birleşmesi:** SPK'nun 14'üncü maddesi, büyük kongre toplantı yeter sayısının salt çoğunluğu ve gizli oylama ile bir siyasi partinin başka bir partiye katılabileceğini veya başka bir siyasi parti ile yeni bir tüzel kişilik altında birleşebileceğini belirtmektedir.
- **Siyasi Partinin Kendiliğinden Dağılmış Sayılması:** SPK'nun 121'inci maddesinde, SPK hükümlerine aykırı olmadığı müddetçe, Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu kurallarının siyasi partiler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Medeni Kanun'un 87'nci ve Dernekler Kanunu'nun 51'inci maddelerinde derneklerin kendiliğinden dağılmış sayılacağı haller belirtilmektedir. Buna göre, siyasi partiler borç ödemedeki acze düştükleri durumda, olağan genel kurul toplantısının iki defa üst üste yapılmaması halinde, ilk genel kurul toplantısının kanunda öngörülen sürede yapılmamış ve zorunlu organların oluşturulmamış olması durumunda, ilgili partinin amacının gerçekleşmesinin mümkün olmaması durumunda ve yönetim kurulunun tüzük gereği kurulmasına imkan kalmadığı durumlarda kendiliğinden dağılmış sayılacaklardır. Ancak kendiliğinden dağılma halinin saptanması, derneklerde olduğu gibi mahallin en büyük mülki amirinin kararıyla değil Anayasa Mahkemesi kararıyla gerçekleştirilecektir (Özcan ve Yanık, 2011: 140; Perinçek, 2008: 167).
- **Siyasi Partinin Kapatılması:** Siyasi partilerin kapatılması SPK'nun 100'üncü maddesinde düzenlenmiştir: *"Anayasada yazılı nedenlerle, Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından bir siyasi partinin kapatılması davası açılması, a) re'sen b) Bakanlar Kurulu kararı üzerine Adalet Bakanının istemiyle, c) bir siyasi partinin istemi"*

– 6529/4 md). **02.01.2003 tarih ve 4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun** ile SPK'nun bazı maddelerinde parti kapatılmasını zorlaştıran değişiklikler yapılmıştır. SPK'nun 98/1'inci maddesinde siyasi partilerin kapatılabilmesi için beşte üç oy çokluğu şartı getirilmiştir¹ (4778/9 md). SPK'nun 100/1'inci maddesinde, siyasi partilerin kapatılması amacıyla dava açabilmek için Anayasada belirtilen somut nedenlere başvurulması şartı getirilmiştir (4778/10 md). Ayrıca SPK'nun 102/1'inci maddeye eklenen hüküm ile kapatma davası açılmış siyasi partinin Anayasa Mahkemesi'ne itiraz etme hakkı getirilmiştir (4778/4 md). Siyasi partilerin kapatılma koşulları somutlaşınca SPK'nun 104'üncü maddesindeki *"diğer kapatma sebepleri"*nden dolayı Cumhuriyet Başsavcısının Anayasa Mahkemesine re'sen başvurusu ile siyasi partiler kapatılma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Fakat değişikliklerle beraber söz konusu hükümlerde aykırılık görülürse önce ihtar, eğer altı ay içinde düzeltilmezse kısmen ya da tamamen hazine yardımıyla yoksun bırakılması yönünde Cumhuriyet Başsavcısı, Anayasa Mahkemesine dava açabilir hükmü getirilmiştir (4778/12 md).

üzerine olur...”(02.01.2003 – 4778/10. md). Siyasi partilerin kapatılmasında yetkili kurum Anayasa Mahkemesidir.

4. Siyasi Partilerin Kapatılma Rejimi

Türkiye’de ilk defa 1960 Anayasasında güvence altına alınan siyasi partilere, yine aynı anayasada çeşitli yasaklar ve sınırlamalar getirerek kapatılabileceği de vurgulanmıştır. Siyasi partilerin demokrasi hayatının vazgeçilmez unsuru olduğunu vurgulayan Anayasanın 56’ncı maddenin hemen ardından 57’inci maddede yine demokrasinin sağlıklı yürütülmesi adına siyasi partilerin yasaklanabileceği ve kapatılabileceği ifade edilmektedir: “*Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uygun olmayan partiler temelli kapatılır. Anayasada, siyasi partilerin kapatılması konusunda Anayasa Mahkemesini yetkilidir*” (m. 57/ 4) (Çalışkan ve Kahraman, 2007: 125).

1982 Anayasası’nda ise 69’uncu madde siyasi partilerin kapatılma hallerini içermektedir: “*Bir siyasi partinin tüzüğü ve programı 68’inci maddenin 4’üncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. (m. 69/5); Bir siyasi partinin 68’inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerden ötürü temelli kapatılmasına ancak onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (m. 69/6); Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi olarak yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır. (m. 69/10)*”.

4.1. Tüzük ve Programların Anayasanın 68’inci maddesinin 4’üncü Fıkrasına Aykırı Olması

Anayasanın 68’inci maddesinin 4’üncü fıkrasına göre: “*Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlemesini teşvik edemez.*” 69/5’inci madde de ise yukarıda bahsedildiği üzere bu yasaklara uymayan partinin kapanacağını açıkça belirtmiştir. Bu noktada bir siyasi partinin kapatılma kararının verilebilmesi için, siyasi partinin tüzük ve programının ilgili konulara aykırılık teşkil etmesi yeterlidir. Başka herhangi bir gerekçeye bağlı kalmaksızın Anayasa Mahkemesi, bir aykırılık tespit ederse ilgili siyasi partinin kapatılmasına karar verecektir (Gözler, 2013: 164).

Anayasa Mahkemesi, siyasi partileri kapatma davalarında genellikle, 1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilkeleri arasına giren “laiklik” ilkesine aykırılık

ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılık sebeplerini, siyasi partilerin kapatılmasında gerekçe yapmaktadır (Aliefendioğlu, 1999: 104). Anayasada ve SPK’unda, üniter devlet yapısı, birlik, teklik, bütünlük gibi terimler o kadar çok vurgulanmıştır ki, siyasi partileri de sınırlandıran bu terimler, birçok partinin de kapatılmasına zemin sağlamıştır. Huzur Partisi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, Sosyalist Türkiye Partisi, Emek Partisi, Demokrasi ve Değişim Partisi, Demokratik Kitle Partisi gibi partiler, Anayasa Mahkemesi tarafından tüzük ve programlarının Anayasaya ve SPK’ya aykırı olması sebebiyle kapatılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru üzerine bir siyasi partinin sadece tüzük ve programının aykırı olması sebebiyle kapatılmasının demokratik bir toplumda zorunlu tedbir niteliğinde olamayacağını öne sürerek Türkiye’yi mahkum etmiştir (Can, 2006: 455).

4.2. Yasak Eylemlere Odak Olma Durumu

Odak kelimesi TDK’da *"önemli yer, merkez, herhangi bir düşüncede nitelikte olan kimselerin toplandığı yer"* şeklinde tanımlanmaktadır. Siyasal anlamda kullanıldığında ise bir siyasi partinin yasak eylemler noktasında merkez haline gelmesidir. *"Odak olma"* ölçütünün ülkemizde siyasi parti kapatma aracı olarak hukukumuzda yer alması, 23.05.1995 tarih ve 4121 SK ile sağlanmıştır (Mert, 2008: 32-33). Anayasanın 69/6’ncı maddesine göre, *"Bir siyasi partinin 68’inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir."* Odak olmanın ne anlama geldiği 2001 yılında 4709 SK ile Anayasanın 69/6’ncı maddesinin ikinci cümlesinde açıklanmıştır: *"Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar ve yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsemediği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır."*

Bir siyasi partinin Anayasanın 68/4’üncü maddesine aykırı eylemlerin *"odağı olması"* nedeniyle kapatılabilmesi için öncelikle bu eylemlerin parti üyelerinin mi, yoksa parti organları tarafından mı yapıldığı tespit edilmelidir. Nitekim 2001 yılından önce *"odak olma"* eylemi hem somut kriterlere bağlanmadığı için Anayasa Mahkemesinin takdirine bırakılmıştı hem de odak olma fiilini parti organları da işlese, parti üyeleri de işlese ilgili siyasi parti kapatılabilmekteydi. Bu ayırımı yapılması siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması açısından olumlu bir gelişmedir (Gökçe, 2002: 9). Bir siyasi partinin organlarının eylemlerinden dolayı odak haline gelebilmesi için üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: *"Kapatmaya yol açacak eylemlerin Anayasanın 68/4’te sayılan yasaklara aykırı nitelikte olması gerekir; bu nitelikteki eylemlerin partinin büyük kongre veya genel*

başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki parti grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca işlenmesi gerekir; söz konusu nitelikte eylemlerin işlenmesinde kararlılık bulunmalıdır.” Bir siyasi partinin üyelerinin eylemlerinden dolayı odak haline gelebilmesi için beş şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: “Kapatmaya yol açacak eylemlerin Anayasanın 68/4’te sayılan yasaklara aykırı nitelikte olması gerekir; bu nitelikteki eylemlerin partinin üyeleri tarafından işlenmesi gerekir; söz konusu nitelikteki eylemlerin işlenmesinde kararlılık bulunmalıdır; söz konusu eylemlerin işlenmesinde yoğunluk bulunmalıdır; Madde 68/4’e aykırı eylemlerin parti üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği hususunun, o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki parti grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca bilinmesi ve zımnen veya açıkça benimsenmesi gerekir” (Gözler, 2013: 164-165).

4.3. Siyasi Partilerin Yabancıardan Yardım Alması

Anayasanın 69’uncu maddesinin 10’uncu fıkrasına ve SPK’nun 79’uncu maddesinin c fıkrasına göre, “yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler kapatılır.” Bu yasa, siyasi partilerin yasadışı yapıda olmalarının önüne geçmekte ve dış ülkelerden yönlendirilmelerini engellemektedir. Türkiye gibi siyasi partilerin bağlantılarıyla ilgili birçok senaryo üretilen bir ülkede, bu hüküm doğru ve yerinde bir düzenlemedir. Türkiye’de bugüne kadar, siyasi partilerin yabancıardan yardım alması nedeniyle hiçbir siyasi parti kapatılmamıştır (Özcan ve Yanık, 2011: 154).

4.4. Cumhuriyet Başsavcısının İsteklerine Uymamak

SPK’nun 102’nci maddesinin ilk üç fıkrası, Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine uyulmaması halinde yapılacak işlemleri içermektedir.² Ayrıca

² “Siyasi partilerin faaliyetlerinin izlenmesi amacıyla Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının istediği bilgi ve belgeleri bildirilen süre içinde vermeyen siyasi partiye Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından ikinci bir yazı tebliğ olunur. Bu yazıda, bildirilen süre içinde cevap verilmediği ve istek yerine getirilmediği takdirde o siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açılabilir. Bu tebliğde bildirilecek süre içinde yine istek yerine getirilmez veya cevap verilmezse Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı o siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için Anayasa Mahkemesinde re’sen dava açabilir. Siyasi parti, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının bu istemlerine karşı Anayasa Mahkemesine itiraz edilebilir” (md. 102/1, Değişik: 26.03.2002–4748/4 ve Ek: 02.01.2003–4778/11). “Parti büyük kongresi, merkez karar ve yönetim kurulu veya bu kurulun iki ayrı kurul olarak oluşturulduğu haller, TBMM grup yönetim kurulu, TBMM grup genel kurulu, parti genel başkanı dışında kalan parti organı, mercii veya kurulu tarafından Anayasanın 68’inci maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan hükümlere aykırı fiilin işlenmesi halinde, fiilin işlendiği tarihten başlayarak iki yıl geçmemiş ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı söz konusu organ, mercii veya kurulun işten el çektilmesini yazı ile o partiden ister. Parti üyeleri 68’inci maddenin dördüncü fıkraya hükümlerine aykırı fiil ve konuşmalarından dolayı hüküm giyerler ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı bu üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmasını o partiden ister” (md. 102/2, Ek: 12.08.1999 – 4445/17 ve Değişik: 26.03.2002 – 4778/04). “Siyasi parti, tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde istem yazısında belirtilen hususu yerine getirmediği takdirde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesinde o siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açar. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca düzenlenen iddianamenin tebliğinden itibaren otuz gün içinde

SPK'nun 105'inci maddesine göre, bir siyasi partinin kurulmasını takiben arka arkaya iki dönem genel seçimlere katılmaması halinde, en son yapılan genel seçimi takiben Cumhuriyet Başsavcılığı, bir ay içinde ilgili partinin kapatma yönünde karar almasını yazılı tebligatla ister, tebligatı takiben üç ay içinde ilgili siyasi parti kendini kapatma kararı almazsa, Cumhuriyet Başsavcılığınca Anayasa Mahkemesine kapatma davası açılır. Fakat bu maddenin Anayasal dayanağının olmamasından dolayı, Anayasa Mahkemesi tarafından 2003 yılında iptal edilmiştir. Bu maddeye dayanarak, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Adalet Partisi, Türkiye Adalet Partisi, Büyük Adalet Partisi, Türkiye Özgürsü ile Mutludur Partisi, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi ve Anayol Partisi'ne kapatma davaları açılmış fakat ilgili madde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilince davaların dayanağı kalmadığı için reddolunmuştur (Küçük, 2005: 369-371).

5. Siyasi Partilerin Kapatılma Usulü ve Yargılamada Yetkili Organ

1961 yılında siyasal partilerin anayasal güvenceye alınmasına kadar siyasi partilerle ilgili açılan davalarda kısmen Medeni Kanun kısmen de Dernekler Kanununun hükümleri uygulanmıştır. 1960 öncesinde siyasi partilerin nasıl kapatıldığına bakıldığında; Takrir-i Sükun Kanununu temel alınarak Bakanlar Kurulu Kararıyla, hükümet tarafından ilgili siyasi partinin faaliyetlerine izin verilmemesiyle (sınırlandırma), Sulh Ceza Mahkemesi kararlarıyla ve Asliye Hukuk Mahkemesi kararlarıyla kapatıldığı görülmektedir. Nihayet 1961 Anayasası'nın 57'nci maddesinin son fıkrasında siyasi partilerin kapatılmasında yetkili organ olarak Anayasa Mahkemesi yetkili kılınmıştır. Aynı madde, 1982 Anayasası'nın 69'uncu maddesinin 4'üncü fıkrasında, SPK'nun 98/1'inci maddesinde ve Anayasa Mahkemesi Kuruluşu ve Yargılama Esası Hakkında Kanunun 33'üncü maddesinde de yer almıştır. Nitekim yetkili organ olarak Anayasa Mahkemesinin belirlenmesiyle siyasal partiler özel himaye altına alınmış ve siyasal partilerin daha önce kapatılma ile ilgili olarak derneklerden farklı olamama sorunsalı netlik kazanmıştır (Odyakmaz, 1996: 232-233). 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partilerin hangi organ tarafından kapatılacağı dışındaki her hususun düzenlenmesi kanunlara bırakılmıştır.

6. Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Hukuki Sonuçları

Anayasa Mahkemesi herhangi bir siyasi partinin kapatma davasının neticesi olarak kapatma talebinin reddine, partinin kapatılmasına ya da devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması kararlarını verebilir. SPK'nun 98'inci maddesine göre, Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma

ilgili siyasi parti tarafından söz konusu parti organı, merci veya kurulun işten el çektilmesi ve parti üyesi veya üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmaları halinde, o partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için açılan dava düşer. Aksi takdirde Anayasa Mahkemesi, dosya üzerinde inceleme yaparak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının ve siyasi parti temsilcilerinin sözlü açıklamalarını, gerekli gördüğü hallerde diğer ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları da dinlemek suretiyle açılmış bulunan davayı karara bağlar” (md. 102/3. Ek: 26.03.2002-4748/4 ve Değişik: 02.01.2003-4778/11)

kararları kesindir ve bu karara karşı itiraz veya temyiz yolu kapalıdır (Yüzbaşıoğlu, 2005: 614).

Kapatma kararı, Anayasa Mahkemesinin kararının kesinleştiği an geçerlidir ve parti tüzel kişiliği o an sona erer. Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan partinin malvarlığı hazineye geçer (SPK, 107/1). “Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazete’de gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar” (Anayasa 69/9). Siyasi partiler bu kişileri hiçbir suretle seçimlerde aday gösteremezler (SPK, 95). “Temelli kapatılan bir parti başka bir ad altında kurulamaz” (Anayasa 69/8). Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan siyasi partiler isimleri, amblemleri, rumuzları, rozetleri ve benzeri işaretleri başka bir siyasi partice kullanılamaz (SPK, 96/1). Kurulacak siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince kapatılan siyasi partilerin devamı olduklarını beyan edemez ve böyle bir iddiada bulunamazlar (SPK, 96/2).

7. 1982 Sonrası Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Siyasi Partiler ve Kapatılma Nedenleri

Türkiye’de 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi, 1982 yılına kadar 1966 yılında Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, 1968 yılında İşçi Çiftçi Partisi, 1971 yılında Milli Nizam Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Büyük Anadolu Partisi ve 1980 yılında Türkiye Emekçi Partisi olmak üzere toplam yedi siyasi partiyi kapatmıştır.

7.1. 1982 Sonrasında Kapatılan Siyasi Partiler

1980 Askeri müdahalesinin ardından bütün siyasi partiler Askeri Mahkemeler kararıyla kapatılmış ve Milli Güvenlik Konseyi’nin siyasi partilerin yeniden kurulup faaliyet göstermesine izin vermesi üzerine, siyasi partiler tekrar kurulmaya başlamıştır. Fakat bu dönemden sonra çeşitli nedenlerle yine birçok siyasi parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bu partiler ve kapatılma nedenleri şu şekildedir: **Huzur Partisi:** Cumhuriyet Başsavcısı, Huzur Partisinin kurulurken verdiği programın SPK’nun dördüncü kısmındaki bazı maddelerine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle, 28 Temmuz 1983 tarihinde Anayasa Mahkemesine ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, Huzur Partisi’nin programındaki 12, 16, 17 ve 21’inci maddelerinin SPK’nun 78, 84, 86 ve 87’nci maddelerine oyçokluğu ile aykırı bulunduğundan, ilgili partiyi 25 Ekim 1983 tarihinde oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (Esas No: 1983/2, Karar Sayı: 1983/2, R.G. Tarih-Sayı: 15.10.1984-18546). **Türkiye Birleşik Komünist Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, TBKP’ne, 14 Haziran 1990’da SPK’nun 101’inci maddesinin “a” bendi gereğince Anayasa Mahkemesi’ne dava açmıştır. Yargılama neticesinde Anayasa Mahkemesi TBKP ile ilgili olarak, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ve Kullanılması ve kurulması yasaklanmış

adla siyasi parti kurulması (Komünist kelimesi) ilkelerine aykırılık tespit etmiş ve 16 Temmuz 1990 tarihinde ilgili partinin oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 27/2, s. 885-969). **Cumhuriyet Halk Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 1989 yılında Halk Partisi adıyla kurulan ve ardından 1990 yılında “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak adını değiştiren partiyle ilgili olarak, SPK’nun 96’ncı maddesine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle, 4 Ekim 1990 tarihinde Anayasa Mahkemesi’ne ilgili partinin kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 24 Eylül 1991 tarihinde SPK’nun 101’inci maddesinin “b” bendi uyarınca oybirliğiyle kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 28/2, s. 673-695). **Sosyalist Parti:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Sosyalist Parti’ye 14 Kasım 1991’de, Anayasaya ve SPK’nun dördüncü kısımdaki hükümlerine aykırılık gerekçesi ile kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi ilgili partinin Kürt Meselesine” bakış açısını, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ilkesine dayandırarak, 10 Temmuz 1992 tarihinde oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 28/2, s. 696-817). **Halkın Emek Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, HEP’ne, 3 Temmuz 1992 tarihinde parti yöneticilerinin ve partinin bazı SPK’nun bazı hükümlerine aykırılık noktasında odak olması gerekçesiyle, SPK’nun 101’inci ve 103’üncü maddelerine dayanarak partinin kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi ilgili partinin yasak eylemlere odak olduğu gerekçesini belirterek, 14 Temmuz 1993 tarihinde oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 29/2, s. 924-1181). **Yeşiller Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 7 Aralık 1992 tarihinde ilgili partiye daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından tebliğ edilen konularda, yasal süre içinde gerekli düzenlemeleri yapmadığı için, SPK’nun 104’üncü maddesi gereği kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 10 Şubat 1994 tarihinde ilgili partinin SPK’nun 104’üncü maddesi gereği oyçokluğuyla kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 30/2, s. 1039-1058). **Özgürlük ve Demokrasi Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 29 Ocak 1993 tarihinde, ÖZDEP’e Anayasanın ve SPK’nun bazı maddelerine aykırılığı nedeniyle, ilgili partinin kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ilkesine ve laiklik ilkesine aykırı olduğu kanısına vararak, 23 Kasım 1993’de oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 30/2, s. 841-930). **Sosyalist Türkiye Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 25 Şubat 1993 tarihinde, Sosyalist Türkiye Partisi’ne, Anayasanın ve SPK’nun bazı maddelerine aykırılığı nedeniyle, SPK’nun 101’inci maddesinin “a” fıkrası uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ilkesine aykırı olduğu kanısına vararak, 30 Kasım 1993’de oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 30/2, s. 936-1038). **Demokrasi Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 2 Aralık 1993 tarihinde, Demokrasi Partisi’ne, Anayasanın ve SPK’nun bazı maddelerine aykırılığı nedeniyle, SPK’nun

101'inci maddesinin "b" fıkrası uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ilkesine aykırı olduğu kanısına vararak, 16 Haziran 1994'de oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 30/2, s. 1061-1216). **Sosyalist Birlik Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 28 Aralık 1993 tarihinde, Sosyalist Birlik Partisi'ne, tüzük ve programının ve de bazı yöneticilerinin açıklamalarının Anayasanın ve SPK'nun bazı maddelerine aykırılığı nedeniyle, SPK'nun 101'inci maddesinin "a ve b" fıkraları uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 19 Temmuz 1995 tarihinde SPK'nun 101'inci maddesinin "a ve b" bendi uyarınca oybirliğiyle kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 33/2, s. 548-637). **Demokrat Parti:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 10 Mart 1994 tarihinde, ilgili partiye daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından daha önce ihtar edilen konularda, yasal süre içinde gerekli düzenlemeleri yapmadığı için, SPK'nun 104'üncü maddesinin ikinci fıkrası uyarınca kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 13 Eylül 1994 tarihinde SPK'nun 104'üncü maddesinin ikinci fıkrası uyarınca oybirliğiyle kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 31/2, s. 1016-1024). **Demokrasi ve Değişim Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 5 Haziran 1995 tarihinde, ilgili partinin programının Anayasanın ve SPK'nun bazı maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle, SPK'nun 101'inci maddesinin "a" bendi uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 19 Mart 1996 tarihinde SPK'nun 101'inci maddesinin "a" bendi uyarınca oyçokluğuyla kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 33/2, s. 638-725). **Emek Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 22 Mayıs 1996 tarihinde, ilgili partinin programının Anayasanın ve SPK'nun bazı maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle, SPK'nun 101'inci maddesinin "a" bendi uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 14 Şubat 1997 tarihinde SPK'nun 101'inci maddesinin "a" bendi uyarınca oybirliğiyle kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 34/2, s. 678-761). **Diriliş Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 3 Temmuz 1996 tarihinde, Diriliş Partisi'ne aralıksız iki dönem TBMM seçimlerine katılmadığı için, SPK'nun 105'inci maddesi gereğince kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 18 Şubat 1997 tarihinde ilgili partinin SPK'nun 105'inci maddesi gereğince kapatılmasına oyçokluğuyla karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 33/2, s. 727-756). **Refah Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 21 Mayıs 1997 tarihinde, Refah Partisi'ne laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı olması gerekçesiyle, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, türban ve benzeri konuları değerlendirerek, ilgili partinin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı olduğu kanısına vararak, 16 Ocak 1998'de oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 34/2, s. 762-1056). **Demokratik Kitle Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 19 Haziran 1997 tarihinde, Demokratik Kitle Partisi'nin programının ve Genel

Başkanı'nın beyanlarının, Anayasanın ve SPK'nun bazı maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle, SPK'nun 101'inci maddesinin "a ve b" bendi uyarınca, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilgili partinin 26 Şubat 1999 tarihinde SPK'nun 101'inci maddesinin "a" bendi uyarınca oyçokluğuyla kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 37/2, s. 719-900). **Halkın Demokrasi Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 29 Ocak 1999 tarihinde, HADEP'nin Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini ileri sürerek, Anayasanın (68-69 maddeleri) ve SPK'nun (78-79-80-81-82 maddeleri) ilgili maddeleri gereğince, ilgili partinin kapatılması istemiyle dava açılmıştır. Anayasa Mahkemesi, 13 Mart 2003 tarihinde, ilgili partinin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ilkesine aykırı fiillerin odağı olduğu kanısına vararak, Anayasanın 68 ve 69'uncu maddelerine ve SPK'nun 101 ve 103'üncü maddeleri gereğince ilgili partiyi oybirliğiyle temelli kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 39/2, s. 814-1107). **Fazilet Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 7 Mayıs 1999 tarihinde, Fazilet Partisi'ne Anayasanın ve SPK'nun bazı maddelerine aykırılığı nedeniyle, ilgili partinin kapanması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 22 Haziran 2001 tarihinde, laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle, ilgili partinin oyçokluğu ile temelli kapatılmasına karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 37/2, s. 922-1502). **Demokratik Toplum Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 16 Kasım 2007 tarihinde, DTP'nin ve üyelerinin beyanlarının, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle, ilgili partinin temelli kapatılması istemiyle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 11 Kasım 2009 tarihinde, Demokratik Toplum Partisi'nin, eylemleri yanında terör örgütüyle olan bağlantıları da değerlendirildiğinde Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin odağı haline geldiğini saptayarak, Anayasa'nın 68'inci ve 69'uncu maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 101'inci ve 103'üncü maddeleri gereğince kapatılmasına oybirliğiyle karar vermiştir (AYMKD, Sayı: 46/4, s. 1801-2294). **Adaletçi Kurtuluş Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 25 Haziran 2015 tarihinde, ilk büyük kongrenin zamanında yapılmaması ve zorunlu organların oluşturulmaması gerekçelerine dayanarak ilgili partinin kendiliğinden dağılmasını talep etmiştir. Anayasa Mahkemesi, 16 Mart 2016 tarihinde talebi haklı bularak, ilgili partinin hukuki varlığının sona erdiğine oy birliği ile karar vermiştir (Resmi Gazete, Esas Sayısı: 2015/4, Karar Sayısı: 2016/2). **Ergenekon Partisi:** Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 24 Haziran 2015 tarihinde, Adaletçi Kurtuluş Partisi ile aynı gerekçelerle dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 16 Mart 2016 tarihinde talebi haklı bularak, ilgili partinin hukuki varlığının sona erdiğine oy birliği ile karar vermiştir (Resmi Gazete, Esas Sayısı: 2015/5, Karar Sayısı: 2016/3). **Gönül Birliği Yeşiller Partisi:** Partinin genel başkanı, partinin tüm üyelerinin istifa etmesi ve kayıtlı üye kalmaması gerekçesiyle partinin hukuki varlığının sona ermesini talep etmiştir. Anayasa Mahkemesi, 16 Mart 2016 tarihinde talebi

haklı bularak, ilgili partinin hukuki varlığının sona erdiğine oy birliği ile karar vermiştir (Resmi Gazete, Esas Sayısı: 2015/10, Karar Sayısı: 2016/5).

8. 1982 Sonrası Kapatma Kararlarının Demokratikleşmeye Yönelik Etki ve Sonuçları

1982 yılından günümüze kadar yukarıda ismi geçen siyasi partiler Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış ve birçok kapatma davası da Anayasa Mahkemesi tarafından ya reddedilmiş ya da kapatmanın dışında başka bir yaptırım uygulanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda çok sayıda olan kapatılan siyasi parti sayısının son yıllarda seyrekleştiği görülmektedir. Bu kadar siyasi partinin kapatıldığı bir ülkede, demokrasinin tüm unsurlarının sorunsuz işlediğini düşünmek, gerçekte bağdaşmamaktadır. Benzer nedenlerle birçok siyasi partinin kapatılması, Türkiye’de demokrasi anlayışının birçok sorunu olduğunu göstermektedir. Kapatılan siyasi partiler analiz edildiğinde, genelde siyasi partilerin iki önem atfedilen maddeden dolayı kapatıldıkları görülmektedir: Bir siyasi partinin tüzük ve programının Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olması ve Laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olması maddeleridir (SPK, 101/a). Ayrıca SPK’nun 101’inci maddesinin “b” bendi gereği, yukarıda bahsedilen iki maddeyi de içeren, Anayasanın 68’inci maddesinin 4’üncü fıkrasına aykırı eylemlerin işlendiği eylemlerin odağı haline gelmesi, ilkesi de kapatma davalarında bir diğer yaygın görülen maddedir.

Aydın’a göre, *“1982 Anayasasına hakim olan devleti ve anayasal düzeni koruma güdüsü, siyasi partiler rejiminde kendisini fazlasıyla göstermektedir. Gerek anayasal hükümler, gerekse 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu hükümleri, siyasi partilerin siyaset yapma alanını, demokratik bir rejimle bağdaşmayacak şekilde daraltmakta ve siyasi partileri yakın bir kapatma tehdidiyle yüz yüze bırakmaktadır. Anayasa Mahkemesi de, mevcut hukuki durum itibarıyla zaten sorunlu olan bu alanı, içtihatlarıyla siyasi partiler lehine genişletmek yerine daraltmayı tercih etmiştir. Bu durum, geride kalan 30 yıla yakın sürede birçok partinin kapatılmasına ve Türk demokrasisinin siyasi partiler mezarlığına dönüşmesine neden olmuştur.”* (Aydın, 2009: 73). Hakyemez’e göre, Türkiye’de militan demokrasi anlayışı 1961 ve 1982 Anayasalarında benimsenmiştir. Anayasanın özgürlükleri içermesinin yanı sıra gerektiğinde çeşitli nedenlerle temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilceğini belirtmesi militan demokrasi anlayışının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özgürlüklerin ne derece sınırlandırılabilceği somut bir şekilde ortaya konmadığı için, hakim ideoloji, muhalefete karşı bu durumu kullanabilmektedir. Nitekim Türkiye’de kapatılan siyasi partilerin sayısına ve kalıplaşmış kapatılma nedenleri analiz edildiğinde, militan demokrasi anlayışının aşırıya kaçtığı görülmektedir (Hakyemez, 2001: 86-92). Şafak’a göre, Türkiye’de halkın demokratik temsilcisi olan siyasi partilere, potansiyel suçlu ya da ülkenin bütünlüğüne zarar verebilecek düşüncesiyle her zaman kuşkulu bakılmış ve ona göre yasal düzenlemeler oluşturulmuştur. Bu yasakçı zihniyet, gerçek

anlamda demokrasinin yaşanmasının önündeki en büyük engeldir (Şafak, 2012: 39). Bu bağlamda demokrasi rejimlerinde, siyasi partilere özgür ortamda toplumsal sorunlara çözüm sunabilmelerine imkan sağlayacak bir ortam oluşturulmalıdır (Aliefendioğlu, 1999: 115).

Türkiye, Batı demokrasileriyle kıyaslandığı zaman, siyasi parti yasaklarının geniş boyutlara ulaşması ve kapatılan siyasi parti sayısının fazlalığı, bu durumun endişe verici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Siyasal partilerin, ülke sorunlarına devletin baktığı gözle bakmak zorunda bırakılması, onları bir devlet organından farklı kılmamaktadır. Oysa gerçek demokrasi anlayışında, siyasal partilerin ülke sorunlarıyla ilgili farklı çözüm yolları üreten ve bunu topluma aktarmaya çalışan bir fonksiyonu olmalıdır. Fakat aynı zamanda bu fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için, ülkede siyasi partilere yeterli özgürlük ortamı sağlanmalıdır. Hem siyasal partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak görmek hem de siyasal partilere birçok sınırlama getirerek onlara güvenmemek bir tezat oluşturmaktadır. Siyasi partileri kapatmanın onların ideolojilerine de son vermek olduğunu düşünmek yanlıştır. Tek başına hukukun engel olamadığı parti program ve ideolojilerinin bir süre sonra yeniden canlandığı görülmektedir (Anayurt, 2001: 5-28).

8.1. Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Nedenleri ve Bu Nedenlerin Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi

Demokrasi rejimlerinde siyasi partiler kadar siyasi partileri denetleyen kurumlar da hayati önem taşımaktadır. Nitekim belirli bir çoğunluğa dayanarak demokrasinin unsurlarıyla çatışan veya demokrasinin dışına çıkmaya teşebbüs eden siyasi partilerin tekrar demokrasi çizgisine dönmesi, denetleyeci kurumlar eliyle olabilmektedir. Bu kurumların en üst basamağı ise Anayasa Mahkemesi'dir. Anayasa Mahkemesi her ne kadar siyaset üstü bir kurum olsa da bugüne kadar vermiş olduğu siyasi kararlarla objektifliği ve statüsü tartışılır hale gelmiştir. Özellikle siyasi parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi, demokrasinin unsurlarını devletin merkez ideolojisine hizmet edecek şekilde yorumladığı şeklindeki eleştirilere konu olmuştur.

Işık'a göre, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partiler, genellikle dini değerleri ön planda tutan veya kürt hareketi tabanı bulunan partilerdir. İlk türdeki partilere karşı Anayasa Mahkemesi'nin katı olmasının sebebi, kurucu askeri üyelerinin ve pozitivist felsefe doğrultusunda yetişen diğer üyelerinin, dini her türlü geri kalmışlığın en temel nedeni olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda dini, kamudan tasfiye etmeyi önceliyen bu yaklaşım, bu bağlamda birçok siyasi partiyi kapatmıştır. Kürt ve benzeri etnik ve mezhepsel hareketlere dayanan siyasi partilerin kapatılması ise, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren toprak kaybeden kuşağın "bölünme korkusu" yaşaması ve bunu ilkelerine yansıtmasının bir sonucudur. Türkiye'de Cumhuriyet kurulduğundan beri demokrasi, merkez/çevre temeli üzerine tartışma konusu olmuştur. Demokrasinin içine vesayeti sokan bu tartışmaya göre, toplum içinde sıradan

çoğunluğun yani çevrenin kendi çıkarlarını bilmeleri ve savunabilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla toplumda bir grup siyasi elit yani merkez, üstün yetenekleri ve bilgileri sayesinde toplumu yönetmeye laiktir. 1960 Askeri müdahalesinin bir ürünü olarak kurulan Anayasa Mahkemesi de bu vesayet kurumlarının başında gelmektedir. Özetle Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davalarında demokratik özgürlükler karşısında otoriteyi, bireyler karşısında ise devleti korumayı tercih etmiştir. Resmi ideolojiyi merkezine koyan Anayasa Mahkemesi bu tutumuyla demokrasiden uzaklaşmış, vesayet sorunsalını kronikleştirmiştir (Işık, 2012: 415-419).

Anayasa Mahkemesi, anayasal-hukuki bir kurum olmasına rağmen, siyasi alana giren konulara da baktığı için, verdiği kararlar siyasi olabilmektedir. Bu fonksiyonunu yerine getirirken de siyasi alanın sınırlarını belirlemiştir. Bunlar: Türk Milliyetçiliği ve Atatürk Milliyetçiliği; Laiklik; Türklüğün maddi ve manevi değerleri; Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü; Atatürk devrimleri; Sınıf egemenliği ve Azınlık yaratma yasağıdır (Gülsoy, 2001: 58). Bunların içinde “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ve “Laiklik” ilkeleri siyasi parti kapatmalarında en fazla dayandırılan ilkeler olması nedeniyle daha ayrıntılı incelenecektir.

8.1.1. Devletin Ülkesi ve Milleti İle Bölünmez Bütünlüğüne Aykırılık Nedeniyle Verilen Kapatma Kararlarının Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi

“Bölünmez bütünlük” kavramı muğlak bir kavram olma özelliğine sahiptir. Bu muğlaklık nedeniyle Anayasa Mahkemesi, kapatma davalarında farklı görüş ve faaliyetleri bu maddeye aykırı olarak nitelendirmiştir. “Bölünmez bütünlük” kavramı, ulus, devlet, vatandaşlık, Türk/Atatürk milliyetçiliği, ırkçılık, üniter yapı, resmi dilde birlik maddeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu bağlamda verdiği kararlarda “*Devlet tektir, ülke tümdür, ulus birdir*” düsturuyla hareket etmiştir. Nitekim mahkemeye göre, ülke ve ulus bütünlüğü, devletin bölünmezliğinin temel ilkesidir. “*Atatürk Milliyetçiliği*” kavramı ideolojik bir saplantı olmayıp, sosyolojik temellere dayanan içinde vatan sevgisini barındıran, ülkenin ulus bütünlüğünü koruyan temel ilkedir. Dil, din, ırk, kültür ve mezhebe dayalı öğelerin bölücü nitelikte kullanılmalrı bu temel ilkeye aykırılık teşkil etmektedir.³ Anayasa Mahkemesi, bugüne kadar birçok siyasi partinin ve politikacıların farklı faaliyet ve söylemlerini bu kapsamda bölücülüğe sebep olması savıyla çeşitli yaptırımlar uygulamıştır.

Mahkemenin bugüne kadar sergilediği tutumunu değerlendiren Arslan'a göre, Anayasa Mahkemesi “*bölünmez bütünlük*” kavramına karşı oldukça

³ Anayasa Mahkemesi'ne göre, “*devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü*” kuralı, azınlık yaratılmamasını, bölgencilik ve ırkçılığın yapılmamasını ve eşitlik ilkesinin korunmasını içermektedir. Anayasadaki Türk Milleti tanımı içinde, dinsel inanç ve kökeni ne olursa olsun her yurttaş tam eşitlikte yer almaktadır. Bu tanım kapsamında, köken özelliklerinin açıklanıp kullanılmasının yasaklanması söz konusu değildir. Tersine savlar, yapay halk-ulus nitelemeleri, bölücülük ve ayrımcılık özendirilmeleri olmaktan öteye geçemez...” (E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.06.1994, AYMKD, S. 30, C.2, s. 1200-1201).

hassas olduğu görülmektedir. Kürt halkı, halkların barış içinde yaşaması, Kürt ulusal varlığı gibi kavramlar içeren retorik kullanıldığında, Anayasa Mahkemesi bu durumu “*bölünmez bütünlük*” ilkesine aykırı görmüş ve ilgili siyasi partileri kapatmıştır. Diğer yandan Anayasa Mahkemesi ilgili siyasi partileri kapatırken, bütünlük ilkesine aykırı gördüğü söylemlerin düşünce de olması ile fiile dönüşmesi arasında bir ayırım yapmamış ve düşünce aşamasında bile olsa kapatmaya yeterli görmüştür (Arslan, 2001: 7-8).

8.1.2. Laiklik İlkesine Aykırılık Nedeniyle Verilen Kapatma Kararlarının Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de geçmişten günümüze en çok tartışılan kavramların başında laiklik kelimesi gelmektedir. Başörtüsü gibi dini konularda düşüncelerin dahi dile getirilmesi, Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik ilkesine tehdit sayılmıştır. Laiklik ilkesinin sınırlarını katı bir şekilde somutlaştırmaya⁴ çalışan Anayasa Mahkemesi, bu sınırları aştığını düşündüğü birçok siyasi partiyi kapatmaktan çekinmemiştir (Arslan, 2001: 7-10). Bu kavramın içeriğini toplumun birçok kesimi kendi ideolojisi doğrultusunda doldurmaya çalışmıştır. Anayasa Mahkemesi de Laik Cumhuriyet ilkesine sahip çıkmış ve laiklik ilkesine aykırılık iddiasıyla açılan davaların neredeyse hepsini kapatma ile neticelendirmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin bu ilkeden dolayı birçok siyasi partiyi kapatması, bu konuda ne kadar katı ve tavizsiz olduğunu göstermektedir. Bu partiler şunlardır: Milli Nizam Partisi, Huzur Partisi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi (Küçük, 2005: 394-399).

Yayla’ya göre, Anayasa Mahkemesi, laiklik kavramını eksik yorumlamış ve evrensel boyutlarda anlamaktan uzaklaşmıştır. Türkiye’de laikliğin genel kabul gören tanımı “*din işleri ile dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıdır*” ifadesi sorunlu bir içeriğe sahiptir. Laiklik kavramından asıl anlaşılması gereken, Devletin, vatandaşlarının dini noktalardaki yaklaşımlarına karşı

⁴ Anayasa Mahkemesi, Huzur Partisi davasında laiklik ilkesine şu şekilde açıklık getirmiştir: “*Laikliğin din-devlet ilişkilerini düzenleyen bir ilke olması nedeniyle her ülkenin içinde bulunduğu ve her dinin bünyesini oluşturan koşullardan esinleneceğini, bu koşullar arasındaki uyum ve uyumsuzluğun laiklik anlayışına da yansiyarak farklı ve değişik modelleri ortaya çıkarmasının doğal sayılması gerektiğini*” belirtmiştir. (Esas No: 1983/2, Karar Sayı: 1983/2, R.G. Tarih-Sayı: 15.10.1984-18546, s. 9.). Anayasa Mahkemesi Refah Partisi kapatma davasında ise Laiklik terimini şu şekilde tanımlamıştır: “*Laiklik, ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen hürriyet ve demokrasi anlayışının, uluslaşmanın, bağımsızlığın, millî egemenliğin ve insanlık idealinin temeli olan bir uygar yaşam biçimidir. Çağdaş bilim, skolastik düşünce tarzının yıkılmasıyla doğmuş ve gelişmiştir. Dar anlamda, devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlansa, değişik yorumları yapılsa da, laikliğin gerçekte, toplumların düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması olduğu görüşü, öğretide paylaşılmaktadır. Laiklik, millî egemenliğe, demokrasiye, hürriyete ve bilime dayanan siyasi, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset, din ve inanç ayırımı gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda, siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Lâik düzende ise din, siyasallaşmadan kurtarılır; yönetim aracı olmaktan çıkarılır; gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Dünya işlerinin lâik hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi, çağdaş demokrasilerin dayandığı temellerden biridir. Kamusal düzenlemelerin dinî kurallara göre yapılması düşünülemez. Düzenlemelerin kaynağı dinî kurallar olamaz.*” (AYMKD, Sayı: 34/2, s. 1026-1027).

nötr olması halidir. Türkiye’de birden fazla siyasi parti olmasına rağmen, SPK ve Anayasa’nın siyasi partilerle ilgili kısımları, her siyasi partinin aynı ideolojiye dayanması gerektiği yönünde baskı yapmaktadır. Nitekim Refah ve Fazilet Partisi’ni kapatmak, sorunun sadece yüzeysel boyutlarda algılandığının göstergesidir. Halbuki asıl sorun toplumsaldır. Kapatılan partilerin toplum tabanlarında geniş karşılıkları olduğu için, daha sonra yeni şekillerle tekrar vücut bulacak ve yeni siyasi partiler kurularak, siyasetin bir şekilde içinde olacaklardır (Yayla, 2001: 61-75). Refah Partisi’nin kapatılmasını değerlendiren Başaran’a göre, “Anayasa Mahkemesi’nin tartışabilir tenkit edebilirsiniz, ancak sonuçta Refah Partisi kapatılmıştır. Herkes bu karara saygı göstermek ve uymak zorundadır. Ancak kararın hukuki açıdan taşıdığı sorunlar, adı geçen partiye bakışımız ne olursa olsun, öncelikle bir vatandaş olarak sahip olduğumuz özgürlüklerle, yaşadığımız ülkede bir hukuk devleti olduğuna ilişkin inancımız bakımından kaygılanmamıza neden olmaktadır. Kararın Anayasa ve kanunlar ile hukukun temel ilkeleri bakımından sorunlu niteliği yanında, Anayasa Mahkemesi’nin laiklik ve demokrasi kavrayışının... totaliteryen bir nitelik taşıdığını gösteriyor olması da kaygılarımızı pekiştirmektedir. Daha vahim olanı, Mahkemenin bütün bu despotik ve jakopen yaklaşımları demokrasi veya çağdaşlık sanması ya da öyle sunmaya çalışmasıdır” (Başaran, 1998: 26).

Erdoğan'a göre, Fazilet Partisi’nin kapatılması ise, Refah Partisi kapatılma davasındaki benzer gerekçe olan, laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline gelmesi üzerine temellendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin Fazilet Partisi’nin kapatılma davasında veya buna benzer davalarda (Refah Partisi), hukuksal ve özgürlükler anlamında vicdanları tatmin eden gerekçeli kararlar ortaya koyamamakla beraber, doğru ya da yanlış bir ön yargıyla davalarda tutum sergilediği görülmektedir. Anayasa Mahkemesi, Fazilet Partisini kapatırken laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline gelmesi gerekçesini ileri sürerken bu durumu, partiye mensup bireylerin başörtüsü yasağı ve benzeri konulardaki söylemlere dayandırmaktadır. Fakat “*de facto*” olarak gelişen başörtüsü yasağı ile ilgili bir parti üyesinin barışçıl yollarda fikirlerini beyan etmesi, ilgili partiyi kapatmaya yetecek bir neden olmayacağı gibi, bu tarz söylemler, o partiyi laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline getirmez. Anayasa Mahkemesi, laiklik doktrini üzerinden toplum mühendisliği yapma eğilimde olmakla beraber, demokratik-çoğulcu bir ortama rağmen tek-parti dönemden kalan otoriter tavrı sürdürme gayreti göstermiştir (Erdoğan, 2001b: 36-40).

2008 yılında ülkede iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında “*laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği*” iddiasıyla açılan dava bu ilkenin, bir siyasi parti kapatma davasına gerekçe olması bakımından en güncel örnektir. Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararında, ilgili davada AKP’nin şiddeti savunmadığı ve şiddeti politik bir araç olarak görmediğini, hakkında inandırıcı delillerin olmadığını, parti yönetici ve üyelerinin eylem ve beyanlarının parti tüzel kişiliğine isnat edilemeyeceğini ve partinin

beyanlarından dolayı “*odak*” haline gelmesinin mümkün olmadığı tespitlerinde bulunarak kapatma yaptırımını uygulamak yerine kısmen devlet yardımından mahrum kalma cezasını uygun görmüştür (AYMKD, Sayı: 45/4, s. 2160-2685; AYMKD, Sayı: 45/5, s. 2689-3183). Ülkede çok geniş bir tabanı bulunan bir partiye dahi bu ilke nedeniyle kapatma davasının açılabilmesi, Laiklik ilkesinin demokrasi ve işleyişi üzerindeki etkisinin tartışılmaya devam edileceğini göstermektedir. Anayasa Mahkemesinin laiklik konusundaki bu tutumu, siyasi partilerin politik alanlarını oldukça sınırlandırarak militan demokrasi anlayışına hizmet etmiştir (Özcan ve Yanık, 2011: 181).

Sonuç ve Değerlendirmeler

Siyasi partiler, toplumun tüm kesimlerinin fikir, istek ve şikayetlerini demokratik çerçevede ülkenin politikalarına yansıtarak, onları demokrasi içinde tutarlar. Siyasi partilerin olmadığı veya eksik kaldığı yerlerde ise, bu boşluğu yasadışı örgütlenmeler doldurarak, anarşi ve istikrarsızlık yönünde toplumu mobilize edebilirler. Dolayısıyla demokrasinin tüm unsurlarının optimal seviyede işleminin temel şartı, siyasi partilerin özgürce politikalarını sürdürebilecekleri bir ortamın oluşmasıdır. Fakat İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında yaşanan Nazizm, Komünizm ve Faşizm deneyimleri, demokrasinin de istismar edilebileceğini göstermiştir. Bu duruma karşın, demokrasinin, kendi içindeki bu aşırıcilara karşı kendisini savunması anlamına gelen militan demokrasi anlayışı kavramı bu dönemden itibaren siyasi literatüre girmiştir. Militan demokrasi anlayışının yaygınlık kazanmasına paralel olarak birçok ülkede siyasi partilerin sınırlandırılabilmesine yönelik hükümler, siyasi partiler kanunlarında ve anayasalarda yer almaya başlamıştır. Bu sınırlandırmaların aşırıya kaçması ise, bir diğer önemli sorunu beraberinde getirmiştir. Demokrasinin kendisini savunurken, bireysel siyasi haklar ve siyasal partiler düzeyinde aşırı sınırlamacı uygulamalara başvurusu, militan demokrasi anlayışının katı bir şekilde uygulanabileceğini göstermiştir.

Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması sorunu, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar dayanmaktadır. 1961 Anayasası’ndan önce siyasi partiler çeşitli şekillerde kapatılırken, bu dönemden sonra siyasi partilerin kapatılması konusunda Anayasa Mahkemesi tek başına yetkili kılınmıştır. Ayrıca askeri müdahaleler nedeniyle de, çeşitli yıllarda birçok siyasi parti kapatılmış hatta bazı dönemlerde siyasi partiler yasaklanmıştır. Uluslararası ve anayasal düzeyde siyasi partilerin güvence altına alındığı günümüz dünyasında Anayasa Mahkemesi’nin kurulduktan sonra onlarca siyasi partiyi kapatması, bu kurumun yurtiçi ve uluslararası düzeyde önemli şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Hâlbuki Uslu’nun ifadesiyle, “*Anayasa yargısı ve anayasa yargısı organları demokratik hukuk devletinin ya da anayasal demokrasinin kurumsallaşmasında son derece önemli işlevler üstlenen kurumlardır*” (Uslu, 2013: 239). Fakat Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasına bu konuda yaptığı katkı tartışma konusudur. Çünkü

kapatılan siyasi parti sayısı bakımından Türkiye, dünyada en üst sıralarda yer almaktadır. AİHM'e görülen siyasi parti kapatma kararlarının büyük çoğunluğunun Türkiye'den olması bu durumu destekler niteliktedir. Bu konuda en fazla sorumluluğu olan Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu çok sayıdaki siyasi parti kapatma kararlarında çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği siyasi parti kapatma kararlarındaki sorunlar şunlardır:

- Anayasa Mahkemesi'nin devlet-merkezli ideoloji çerçevesinde militan demokrasi anlayışını katı bir şekilde uygulaması sorunu: Derin toplumsal sorunlar ile ilgili çözüm önerilerinde, şiddeti teşvik etmeyen ve şiddeti bir politika aracı olarak kullanmayan birçok siyasi partinin kapatılması, Anayasa Mahkemesi'nin katı militan demokrasi anlayışına işaret etmektedir.
- Yorumlanmaya açık yasalar nedeniyle içtihat sorunu: Anayasa ve SPK'nunda yer alan, siyasi parti kapatma nedenleri incelendiğinde, maddelerin yorumlanabilir olduğu görülmektedir. Bu durum da, siyasi partilerin kapatılması konusunda Anayasa Mahkemesi'nde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde birçok farklı içtihatın oluşmasına neden olmuştur.
- Siyasi parti davalarında kısıtlı yaptırım uygulayabilme sorunu: Cari duruma göre, herhangi bir siyasi parti kapatma davasında, Anayasa Mahkemesi davayı reddedebilir, kısmen veya tamamen hazine yardımıdan mahrum bırakabilir (Bu yaptırımın uygulanabilmesi için ilgili siyasi partinin girmiş olduğu seçimlerde en az %3 oy alması gerekmektedir) veya kapatabilir. Bu kadar kısıtlı yaptırımın olması siyasi partilerin kapatılmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu kapsamda çeşitli yeni yaptırımlar demokratik ve siyasi özgürlükler yönünden tartışılmalı ve toplumun tüm paydaşlarının görüşü alınarak yasalaştırılmalıdır.
- Bazı siyasi parti kapatma davalarında parti üyeleri ile parti tüzel kişiliği ayırımının yapılmaması sorunu: Parti içinde herhangi bir üyenin ifade, eylem veya faaliyetinden dolayı parti tüzel kişiliğinin ve parti tabanının cezalandırılması orantısız bir yaptırımdır. Nitekim Refah Partisi davasında partinin kapatılmasına neden olan üyelerin ihraç edilmesi dahi AYM ve AİHM tarafından dikkate alınmamıştır. Bu durum, herhangi bir siyasi partinin kapatılması noktasında provokatörlerin kullanılabilme potansiyelinin önünü açmaktadır.
- Kapatılma kararlarının geçici çözümler olması: Anayasa Mahkemesi'nin aynı nedenlerle birçok siyasi partiyi kapatması ve kapatılan partilerin çoğunluğunun tabanlarının benzer veya aynı olması, bu kapatma kararlarının geçici ve yüzeysel çözümler sunduğunu göstermektedir. Kapatılan birçok siyasi parti, daha sonra farklı isim ve amblemler ile yeniden kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi, bu partileri kapatarak, parti tabanında bulunan kitlelerin demokrasiye olan inançlarını zayıflatmaktadır. Halbuki yüksek yargı

sıfatını taşıyan Mahkeme, siyasi parti kapatma yaptırımını en son çare olarak uygulamalı ve bunun neticesinde toplumdaki her kesimin hukukun ve demokrasinin içinde kalmasını sağlamalıdır. Aksi takdirde, demokrasiye ve hukuka inancı kalmayan parti tabanlarının haklarını yasadışı örgütlenme yoluyla aramaları ihtimal dahilindedir. Bu kitleleri radikalize edebilecek örgütlenmelere mecbur bırakmak, ülkenin demokrasisi açısından önemli sorunlara yol açabilmektedir.

- Siyasi partilere güven duymayan yasalar ve siyasi partiler kanunu sorunu: Anayasada ve SPK’unda siyasi partilerle ilgili yaptırımların ve sınırlandırmaların yoğun olması, siyasi partilere güven duyulmadığı algısını yaratabilmektedir. Oysaki, siyasi partileri demokrasi açısından tehlike görmekten ziyade onları demokrasinin etkin işleminin temel şartı olarak görmek ve bunu hukuki düzenlemelere yansıtma gerekir.

Tüm bu sorunların yanı sıra siyasi partilere de önemli görevler düşmektedir. Siyasi partiler, demokratik bir toplumda fonksiyonlarını optimal seviyede yerine getirebilmek için demokrasinin gereklerine bağlı kalmalıdır. Siyasi partiler politika önerilerinde bulunurken, herhangi bir şiddet ve terör olayını teşvik etmemeli veya destekler nitelikte görüş belirtmemelidir. Parti programları ve faaliyetleri demokrasi rejimini yıkmaya veya değiştirmeye yönelik olmamalıdır. Dini, etniksel, ırksal vb. toplumsal sorunsallar radikal bir şekilde politize edilmesi yerine uzlaşma kültürü çerçevesinde, şiddetten uzak ve demokrasi sınırlarının içine kanalize edilmelidir.

Ülkelerin özgürlük yapısıyla ilgili bilgi veren Freedom House’a göre, Türkiye “kısmen özgür” (partly free) bir ülke sınıfındadır. Bu noktada siyasi partilerin özgürlük alanlarının genişletilmesi ve kapatılmalarının zorlaştırılması önem arz etmektedir. Tadilat veya revize etmekle düzeltilmesi zor olan SPK’nun, toplumun tüm kesimlerinin ve paydaşların görüşleri alınarak ve yukarıda değinilen sorunlar çerçevesinde yeniden yazılmasına acilen ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi takdirde, Türkiye’de artık kronikleşen siyasi parti kapatma sorunsalının önüne geçilmesi mümkün olmayacaktır.

Kaynakça

- Aliefendioğlu Y. (1999), “Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 16, s. 95-115.
- Anayurt Ö. (2001), “Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yaz Dönemi, Yıl: 6, Sayı: 23, s. 5-28.
- Arslan Z. (2001), “Anayasa Mahkemesi’nin Siyasal Partiler Politikası: “ve çağı’nda “Ya-ya da”cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar Dönemi, Yıl: 6, Sayı: 22, s. 5-14.

- Aydın M. (2009), "Milletvekillerinin Yasama Sorumsuzluğunun Siyasal Parti Kapatma Davalarına Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 4, s. 711-735.
- Başaran M. S. (1998), "Refah Partisi'nin Kapatılması Üzerine Hukuki Bir İnceleme", *Liberal Düşünce Dergisi*, Kış Dönemi, Cilt: 3, Sayı: 9, s. 17-27.
- Başgil A. F. (2006), *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Can, O., (2006), *Siyasi Partilerin Kapatılmasında Anayasal Ölçütler*, Anayasa Yargısı İncelemeleri, Sayı: 1, Ankara.
- Çalışkan Z. ve Kahraman M., (2007), "Türkiye'de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi", *Doğu Anadolu Araştırmaları*, s. 122-131.
- Daver B. (1985), "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 2, s. 93-140.
- Demirel T. (2013), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Duverger M. (1995), *Siyasi Rejimler*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları.
- Erdoğan M. (2001a), "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 22, s. 59-66.
- Erdoğan M. (2001b), "Fazilet Partisi'ni Kapatma Kararı Işığında Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi Sorunu", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yaz Dönemi, Yıl: 6, Sayı: 23, s. 36-40.
- Erdoğan M. (2011), *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.
- Gökçe B. (2002), "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 19, s. 1-17.
- Gözler K. (2013), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 14. Baskı, Şubat, Bursa.
- Gülsoy M. T. (2001), "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar Dönemi, Yıl: 6, Sayı: 22, s. 46-58.
- Hakyemez Y. Ş. (2001), "İki Binli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar Dönemi, Sayı: 22, Ankara, 74-92.
- Işık H.M. (2012), *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Devletin Resmi İdeolojisi*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Kapani M. (2007), *Politika Bilimine Giriş*, 20. baskı, Bilgi Yayınevi, Ekim Ankara.

- Kuzu B. (1987), “1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunlarında Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *İÜHFİM*, Cilt: 52, Sayı: 1-4, s.145-184.
- Küçük A. (2005), *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar (Tarihi Gelişim AİHS, AİHM İçtihatları, Bazı Ülkeler Teorik Çerçeve, 1982 Anayasası ve Türk AYM İçtihatları)*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Marshall G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mert Y. L. (2008), *Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler*, İlkim Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- Odyakmaz Z. (1996), “Siyasi Partilerin Kapatılması İle İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamalardaki Güçlükler”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 13, s. 231-245.
- Özbudun E. (2000), *Türk Anayasa Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özcan H. ve Yanık M. (2011), *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Öztekin A. (2007), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- Perinçek D. (2008), *Anayasa ve Partiler Rejimi*, Kaynak Yayınları: 48, Güncelleştirilmiş Dördüncü Basım, Haziran.
- Sezen S. (2000), *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Şafak A. (2012), “Türk Demokrasisi–Siyasi Partiler, Parti Kültürü ve Seçim Sistemi Üzerine”, *Journal of Business Economics and Political Science*, Volume: 1, Number: 2, pp. 1-29.
- Teziç E. (1976), *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Teziç E. (2007), *Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 12. Baskı, İstanbul, Kasım.
- Tikveş Ö. (1969), *T.C. Anayasası Şerhi ve Uygulaması*, İ.Ü.H.F., İstanbul.
- Tunaya T. Z. (1995), *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Uslu F. (2013), “Anayasa Yargısının Meşruluğu”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt: 15, s. 215-245.
- Yayla A. (2001), “FP’nin Kapatılması ve Türkiye’nin Cari Sisteminin Çıkmazları”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yaz Dönemi, Yıl: 6, Sayı: 23, s. 61-75.

Yüzbaşıoğlu N. (2005), *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım, 3. Baskı, Ekim, İstanbul.